

مهدویت شیعی و آینده جهان: تحلیل آینده‌پژوهانه با تأکید بر سناریوهای نظم جهانی

۱. زهرا قلیچ خانی: دانشجوی دکتری مدرسی معارف اسلامی، دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران
۲. صالح حسن‌زاده*: استاد، گروه معارف اسلامی، دانشکده الهیات، دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران
۳. علی کربلانی‌پازوکی: دانشیار، گروه معارف اسلامی، دانشکده الهیات دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران
۴. محسن قاسم‌پور راوندی: استاد، گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات، دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران

* ایمیل نویسنده مسئول: hasanzadeh@atu.ac.ir

چکیده

جهان معاصر در آستانه تحولات عمیق سیاسی، فرهنگی، فناورانه و تمدنی قرار گرفته و بحران‌هایی همچون افول مشروعیت نظم لیبرال، گسترش نابرابری جهانی، بحران معنا، ناامنی زیست‌محیطی و بازگشت هویت‌های دینی، مسئله آینده جهان را به یکی از مهم‌ترین موضوعات علوم انسانی و مطالعات آینده‌پژوهی تبدیل کرده است. پژوهش حاضر با رویکردی تحلیلی و آینده‌پژوهانه، به بررسی ظرفیت‌های مهدویت شیعی برای تبیین آینده نظم جهانی می‌پردازد. این مطالعه بر این فرض استوار است که مهدویت شیعی صرفاً یک آموزه کلامی یا آخرالزمانی نیست، بلکه چارچوبی تمدنی و هنجاری برای فهم آینده تاریخ، عدالت جهانی و تحول انسان به شمار می‌آید. در این راستا، ابتدا مبانی نظری آینده‌پژوهی، سناریونویسی و نظم جهانی بررسی شد و سپس مهم‌ترین روندهای مؤثر بر آینده جهان، از جمله جهانی شدن ریسک، شبکه‌ای شدن قدرت، بحران مدرنیته، بازگشت دین و تحولات هویتی تحلیل گردید. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که مهدویت شیعی با تأکید بر عدالت فراگیر، هدایت الهی، انتظار فعال و حکومت جهانی صالح، می‌تواند الگویی بدیل برای نقد نظم موجود و تصور آینده‌ای معنوی‌تر و عادلانه‌تر ارائه دهد. همچنین چهار سناریوی اصلی شامل تداوم نظم سلطه، نظم چندقطبی، گذار معنوی و تحقق نظم جهانی مهدوی مورد تحلیل قرار گرفت. نتایج نشان می‌دهد که آینده مطلوب در اندیشه مهدوی، آینده‌ای است که در آن عدالت، معنویت، عقلانیت و کرامت انسانی در سطح جهانی تحقق می‌یابد و انسان از سلطه ساختارهای ناعادلانه رهایی پیدا می‌کند.

کلیدواژه‌گان: مهدویت شیعی، آینده‌پژوهی، نظم جهانی، سناریونویسی، عدالت جهانی، تمدن اسلامی، آینده جهان

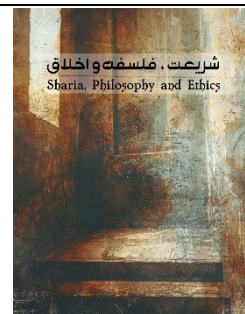
شیوه استناددهی: قلیچ خانی، زهرا، حسن‌زاده، صالح، کربلانی‌پازوکی، علی، و قاسم‌پور راوندی، محسن. (۱۴۰۵). مهدویت شیعی و آینده جهان: تحلیل آینده‌پژوهانه با تأکید بر سناریوهای نظم جهانی. *شریعت، فلسفه و اخلاق*، ۱۴(۱)، ۲۱-۱.

تاریخ ارسال: ۱۳ دی ۱۴۰۴

تاریخ بازنگری: ۱۵ فروردین ۱۴۰۵

تاریخ پذیرش: ۲۳ فروردین ۱۴۰۵

تاریخ چاپ: ۱ اردیبهشت ۱۴۰۵

© ۱۴۰۵ تمامی حقوق انتشار این مقاله متعلق به نویسنده است. انتشار این مقاله به صورت دسترسی آزاد مطابق با گواهی (CC BY-NC 4.0) صورت گرفته است.

Shi'a Mahdism and the Future of the World: A Futures Studies Analysis with Emphasis on Global Order Scenarios

1. Zahra Z Qlijkhani: PhD Student in Islamic Studies, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran
2. Saleh Hassanzadeh*: Professor, Department of Islamic Studies, Faculty of Theology, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran
3. Ali Karbalai Pazouki: Associate Professor, Department of Islamic Studies, Faculty of Theology, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran
4. Mohsen Ghasempour Rawandi: Professor, Department of Quran and Hadith Sciences, Faculty of Theology, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran

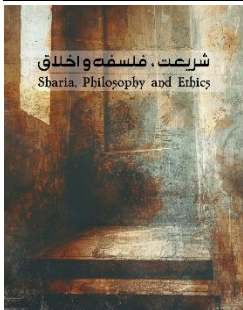
*Corresponding Author's Email: hasanzadeh@atu.ac.ir

Abstract

The contemporary world is experiencing profound political, technological, cultural, and civilizational transformations, while crises such as the decline of liberal legitimacy, the expansion of global inequality, environmental insecurity, identity fragmentation, and the return of religion to the public sphere have made the future of world order a central issue in humanities and futures studies. This study adopts an analytical and futures-oriented approach to examine the capacity of Shi'a Mahdism for interpreting the future of global order. The article is based on the assumption that Shi'a Mahdism is not merely a theological or eschatological doctrine, but also a civilizational and normative framework for understanding the future of history, global justice, and human transformation. Accordingly, the theoretical foundations of futures studies, scenario building, and global order are first discussed, followed by an analysis of major global trends shaping the future, including the globalization of risk, networked power, the crisis of modernity, the return of religion, and identity transformations. The findings indicate that Shi'a Mahdism, through its emphasis on universal justice, divine guidance, active expectation, and righteous global governance, provides an alternative framework for criticizing the existing order and imagining a more spiritual and just future. The study also analyzes four major scenarios: the continuation of domination, multipolar order, spiritual transition, and the realization of a Mahdist global order. The results demonstrate that the preferable future in Mahdist thought is one in which justice, spirituality, rationality, and human dignity are realized on a global scale, and humanity is liberated from oppressive and unjust structures.

Keywords: *Shi'a Mahdism, Futures Studies, Global Order, Scenario Building, Global Justice, Islamic Civilization, Future of the World*

How to cite: Z Qlijkhani, Z., Hassanzadeh, S., Karbalai Pazouki, A., & Ghasempour Rawandi, M. (2026). Shi'a Mahdism and the Future of the World: A Futures Studies Analysis with Emphasis on Global Order Scenarios. *Sharia, Philosophy and Ethics*, 4(1), 1-21.

Submit Date: 03 January 2026

Revise Date: 04 April 2026

Accept Date: 12 April 2026

Publish Date: 21 April 2026

© 2026 the authors. This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License.

Extended Abstract

This article examines Shi'a Mahdism as a futures-oriented theological and civilizational framework for interpreting the future of the world with special emphasis on possible scenarios of global order. The central problem of the study is that contemporary debates on global futures are often dominated by secular theories of modernization, liberal progress, civilizational conflict, global risk, and world-system transformation, while the eschatological and normative resources of Islamic thought, particularly Shi'a Mahdism, remain insufficiently integrated into futures studies. The present global order is marked by a convergence of structural inequality, ecological insecurity, technological acceleration, crisis of meaning, geopolitical fragmentation, and weakening confidence in liberal universalism. The idea that liberal democracy represents the final horizon of political development has been increasingly challenged by the persistence of conflict, inequality, identity politics, and civilizational tension (3). Similarly, the interpretation of global politics through civilizational conflict highlights the renewed significance of religion and culture in shaping world affairs (4), yet it does not fully account for religious visions that imagine justice, unity, and moral transformation beyond conflict. From another perspective, world-systems analysis reveals the unequal structure of global capitalism and the hierarchical relationship between core and periphery (5), while the theory of world risk society shows that modernity produces global dangers that exceed national borders and institutional capacities (2). Against this background, Shi'a Mahdism is approached in this article not merely as a doctrine of end-time expectation, but as a comprehensive horizon of historical hope, ethical responsibility, justice-centered governance, and civilizational transformation.

The theoretical framework of the article is grounded in the intersection of futures studies, theories of global order, and Shi'a theology of Mahdism. Futures studies does not treat the future as a single predetermined path; rather, it investigates possible, probable, and preferable futures in order to illuminate choices in the present (8). This approach is particularly relevant to Mahdism because the Mahdist imagination is not reducible to passive anticipation; it contains a normative vision of a just world and therefore functions as a framework for evaluating existing and emerging orders. Critical futures studies emphasizes that futures are shaped by deep cultural narratives, worldviews, metaphors, and civilizational assumptions (10). In this respect, Shi'a Mahdism may be understood as one of the deep civilizational narratives through which the Muslim world, and specifically Shi'a thought, conceptualizes the direction, crisis, and ultimate transformation of history. The literature on Islamic futures also indicates that Muslim societies require indigenous and value-based modes of future imagination rather than merely importing secular Western scenarios (16). Therefore, the article situates Mahdism within a broader debate about normative futures, arguing that the Mahdist horizon can contribute to a distinct Islamic futures discourse. This discourse does not deny empirical analysis of global trends, but interprets those trends through concepts such as justice, divine guidance, moral preparation, spiritual decline, resistance to oppression, and the possibility of a universal order grounded in truth and ethical responsibility. Methodologically, the article adopts a qualitative, analytical, and scenario-based design. It first identifies the major conceptual elements of Shi'a Mahdism, including occultation, expectation, divine leadership, universal justice, moral responsibility, and the eventual establishment of a righteous global order. It then examines major global megatrends that are likely to affect the future of world order, including the relative decline of Western hegemony, the rise of networked power, technological governance, the crisis of liberal legitimacy, global inequality, environmental risk, identity fragmentation, and the return of religion to the public sphere. The analysis draws on the view that power in the contemporary world is increasingly organized through informational networks, media flows, and technological infrastructures (1), while modern social life is marked by liquidity, instability, and weakened durable bonds (11). The study also considers the crisis of modern identity and the difficulty faced by non-Western societies in defining their future in relation to modernity,

tradition, and civilizational self-understanding (23). Within this framework, scenario construction is used not as prediction, but as an interpretive method for organizing uncertainty and clarifying alternative futures. The article develops several broad scenarios of global order: the continuation of domination and global crisis, the emergence of multipolar civilizational competition, a spiritual and justice-oriented transition, the realization of a Mahdist global order, and a prolonged condition of civilizational suspension. These scenarios are assessed in relation to the normative criteria of Shi'a Mahdism.

The analysis shows that the first scenario, the continuation of domination and global crisis, reflects the persistence of global structures built upon inequality, instrumental rationality, surveillance, militarization, and the concentration of power. In this scenario, technological progress does not necessarily produce justice; instead, it may intensify control and deepen human alienation. Such a scenario resonates with critiques of modernity that identify the loss of sacred meaning as a central feature of modern crisis (12). From a Mahdist perspective, this scenario represents the persistence of an unjust order that must be morally and spiritually challenged. The second scenario, multipolar civilizational competition, may weaken unipolar domination, but it does not automatically produce justice. It can simply replace one configuration of power with another unless the logic of domination itself is overcome. The third scenario, spiritual and justice-oriented transition, is more closely aligned with the preparatory dimension of Mahdism, because it assumes that global crises may awaken deeper consciousness, ethical responsibility, and desire for universal justice. The idea that human futures require an evolution of consciousness supports the claim that transformation must be inward as well as institutional (21). The fourth scenario, the Mahdist global order, represents the preferable and normative future in Shi'a thought: a universal order characterized by justice, spiritual guidance, security, moral renewal, and the end of oppressive structures. The fifth scenario, civilizational suspension, describes a prolonged state in which global society remains caught between crisis and transformation, neither fully collapsing nor achieving a just alternative.

The article further argues that Shi'a Mahdism offers a distinctive understanding of global justice because it integrates political, spiritual, moral, and epistemic dimensions. In Shi'a thought, the Imam is not merely a political ruler but a divinely guided figure whose authority is connected to knowledge, truth, and spiritual guidance (15). The doctrine of the Mahdi in Twelver Shi'ism is therefore tied to the question of legitimate leadership and the ultimate realization of justice in history (6). The broader Shi'a tradition also understands Imamate as a continuing principle of guidance, not simply as a historical institution (13). This gives Mahdism a depth that secular theories of global governance often lack: it does not reduce order to administrative efficiency, institutional coordination, or balance of power, but links order to truth, justice, and human perfection. The political dimension of Islamic governance also emphasizes that government must serve justice and divine ethical purposes rather than mere domination (19). At the same time, the article stresses that Mahdism should not be interpreted through extremism, fatalism, or passive withdrawal. The Islamic principle of moderation provides an important corrective against politicized or violent distortions of religious expectation (20). Religion remains a significant force in modern society and global order (17, 22), but its future role depends on whether it becomes a source of ethical renewal and justice or a vehicle of exclusion and conflict.

In conclusion, the article demonstrates that Shi'a Mahdism can be developed as a powerful framework for futures-oriented reflection on global order. Its significance lies not only in its eschatological promise, but also in its capacity to critique the present, evaluate alternative futures, and inspire ethical responsibility in the face of global crisis. The study concludes that contemporary global transformations cannot be adequately understood only through secular theories of power, modernization, risk, or civilizational competition, because the deepest crises of the world are also crises of meaning, justice, moral orientation, and human purpose. Shi'a Mahdism provides a horizon in which the future is neither abandoned to technological determinism nor reduced

to geopolitical rivalry. It presents the possibility of a world in which justice is not marginal but foundational, spirituality is not private withdrawal but civilizational guidance, and human unity is not imposed by domination but grounded in truth and moral dignity. The main implication of the study is that Islamic futures studies should take Mahdism seriously as a normative and analytical resource for rethinking global order, while avoiding both speculative prediction and ideological reduction. Mahdism, when interpreted through a rigorous futures-studies lens, becomes a source of hope, critique, and responsibility: hope because it affirms the possibility of a just future, critique because it exposes the moral insufficiency of existing orders, and responsibility because it calls human beings and societies to prepare ethically, intellectually, and socially for a more just world.

بحث درباره آینده جهان، در شرایطی که نظم بین‌الملل با بحران‌های چندلایه سیاسی، معرفتی، فناورانه، زیست‌محیطی و معنوی روبه‌رو شده است، دیگر صرفاً یک موضوع نظری یا گمانه‌پردازانه نیست، بلکه به یکی از اساسی‌ترین مسائل علوم انسانی، روابط بین‌الملل، مطالعات دینی و آینده‌پژوهی تبدیل شده است. جهان معاصر از یک سو شاهد گسترش شبکه‌های ارتباطی، فشردگی زمان و مکان، افزایش وابستگی متقابل جوامع و شکل‌گیری عرصه‌های تازه قدرت است؛ چنان‌که تحلیل جامعه‌شناسی شبکه‌ای نشان می‌دهد قدرت در عصر جدید دیگر فقط در دولت‌ها و نهادهای رسمی متمرکز نیست، بلکه در شبکه‌های اطلاعاتی، رسانه‌ای، اقتصادی و فرهنگی توزیع می‌شود (1). از سوی دیگر، همین جهان به‌ظاهر متصل، گرفتار گسست‌های عمیق هویتی، بی‌ثباتی سیاسی، شکاف طبقاتی، بحران‌های زیست‌محیطی، جنگ‌های منطقه‌ای و اضطراب دائمی نسبت به آینده شده است. Beck جهان جدید را جهانی سرشار از ریسک‌های تولیدشده توسط خود مدرنیته می‌داند؛ ریسک‌هایی که دیگر به مرزهای ملی محدود نمی‌شوند و می‌توانند به شکل بحران‌های جهانی، آینده مشترک بشر را تحت تأثیر قرار دهند (2). در چنین فضایی، پرسش از آینده جهان، فقط پرسشی درباره شکل آینده قدرت نیست، بلکه پرسشی درباره معنای زندگی جمعی، امکان عدالت جهانی، سرنوشت تمدن بشری و نسبت دین با نظم آینده است. در ادبیات رایج روابط بین‌الملل، آینده جهان اغلب در قالب نظریه‌هایی مانند پایان تاریخ، برخورد تمدن‌ها، نظام جهانی سرمایه‌داری، نظم چندقطبی یا بحران مدرنیته تحلیل شده است. Fukuyama با طرح ایده پایان تاریخ، پیروزی لیبرال‌دموکراسی را به‌مثابه افق نهایی تحول سیاسی بشر تفسیر کرد (3)، اما تحولات دهه‌های بعد، از جنگ‌های هویتی تا بحران‌های اقتصادی و افول اعتماد به نهادهای لیبرال، نشان داد که این تصویر بیش از اندازه خوش‌بینانه و خطی بوده است. در مقابل، Huntington آینده جهان را نه در قالب همگرایی نهایی، بلکه در پرتو منازعه تمدن‌ها و بازگشت هویت‌های دینی و فرهنگی به متن سیاست جهانی توضیح داد (4). با این حال، هر دو رویکرد در یک نقطه مشترک‌اند و آن اینکه آینده را عمدتاً از درون تجربه تاریخی غرب، منطق دولت-ملت، منازعه قدرت و الگوهای سکولار نظم سیاسی می‌فهمند. Wallerstein نیز با تحلیل نظام جهانی، نشان می‌دهد که سرمایه‌داری جهانی از آغاز بر تقسیم مرکز، پیرامون و نیمه‌پیرامون استوار بوده و بحران‌های آن را نمی‌توان صرفاً رخدادهایی مقطعی دانست، بلکه باید آن‌ها را نشانه‌هایی از تنش‌های ساختاری در نظام جهانی مدرن تلقی کرد (5). این دیدگاه‌ها هرچند برای فهم آینده نظم جهانی اهمیت دارند، اما برای تحلیل افق‌هایی که در سنت‌های دینی و تمدنی غیرغربی، به‌ویژه در اندیشه اسلامی و شیعی، درباره آینده بشر مطرح شده‌اند، کافی نیستند.

مهدویت شیعی یکی از مهم‌ترین و منسجم‌ترین منظومه‌های دینی درباره آینده تاریخ، سرنوشت بشر و امکان تحقق عدالت جهانی است. در این اندیشه، آینده تاریخ نه به سوی بی‌معنایی، فروپاشی نهایی یا سلطه ابدی قدرت‌های مادی حرکت می‌کند و نه صرفاً محصول تصادف نیروهای سیاسی و اقتصادی است، بلکه دارای جهت‌مندی الهی، اخلاقی و عدالت‌محور است. Sachedina مفهوم مهدی در تشیع دوازده‌امامی را نه صرفاً یک انتظار عاطفی، بلکه بخشی از نظام اعتقادی و سیاسی شیعه می‌داند که به مسئله رهبری الهی، عدالت نهایی و امید تاریخی پیوند خورده است. Momen (6) نیز در تبیین تاریخ و الهیات شیعه نشان می‌دهد که اعتقاد به امام غایب، تنها یک باور آخرالزمانی نیست، بلکه بر هویت دینی، فقه سیاسی، معنویت اجتماعی و فهم شیعی از تاریخ اثر گذاشته است (7). از این منظر، مهدویت شیعی را می‌توان نوعی نظریه آینده‌دانش؛ نظریه‌ای که درباره پایان نظم‌های ستمگر، تحقق حکومت عادلانه، ارتقای عقلانیت انسانی، رفع تبعیض و استقرار صلح فراگیر سخن می‌گوید.

پیوند میان مهدویت و آینده‌پژوهی از آن جهت اهمیت دارد که آینده‌پژوهی جدید، برخلاف پیش‌بینی‌های خطی و قطعی، به امکان‌های متکثر، سناریوهای بدیل، عدم قطعیت‌های کلیدی و نقش تخیل تمدنی در ساخت آینده توجه می‌کند. Bell آینده‌پژوهی را دانشی معطوف به شناخت

آینده‌های ممکن، محتمل و مطلوب می‌داند و تأکید می‌کند که آینده نه واقعیتی آماده، بلکه قلمرویی برای انتخاب، ارزش‌گذاری و کنش انسانی است (8). Slaughter. نیز بر این نکته تأکید دارد که آینده‌پژوهی صرفاً ابزار تکنیکی برنامهریزی نیست، بلکه نیازمند لایه‌های عمیق‌تر معنا، ارزش، فرهنگ و جهان‌بینی است (9). این نکته برای تحلیل مهدویت بسیار مهم است، زیرا مهدویت شیعی نه فقط آینده‌ای محتمل، بلکه آینده‌ای مطلوب، هنجاری و مبتنی بر عدالت الهی را ترسیم می‌کند. Inayatullah نیز با طرح روش‌های انتقادی و لایه‌ای در آینده‌پژوهی، نشان می‌دهد که برای فهم آینده باید از سطح رویدادها عبور کرد و به ساختارها، گفتمان‌ها و اسطوره‌های عمیق تمدنی توجه نمود (10). بر همین اساس، مهدویت را می‌توان نه فقط به‌عنوان یک آموزه دینی، بلکه به‌عنوان یک گفتمان عمیق تمدنی درباره آینده جهان تحلیل کرد.

اهمیت چنین تحلیلی زمانی آشکارتر می‌شود که وضعیت کنونی نظم جهانی را در پرتو بحران معنا، بحران عدالت و بحران مشروعیت بررسی کنیم. Bauman مدرنیته متأخر را وضعیتی سیال می‌داند که در آن پیوندهای اجتماعی، نهادهای پایدار و الگوهای هویتی دچار شکنندگی و ناپایداری شده‌اند (11). این سیالیت، هرچند امکان‌هایی برای آزادی فردی فراهم کرده، اما همزمان اضطراب، ناامنی، مصرف‌گرایی و بی‌ریشگی را گسترش داده است. Nasr نیز بحران انسان مدرن را در جدایی از امر قدسی، سلطه عقل ابزاری و فراموشی حقیقت معنوی انسان تحلیل می‌کند (12). از این منظر، جهان آینده نمی‌تواند صرفاً با اصلاحات نهادی یا تکنولوژیک به تعادل برسد، زیرا بحران آن عمیق‌تر از سطح سیاست رسمی است و به تلقی انسان از هستی، عدالت، قدرت و غایت زندگی بازمی‌گردد. مهدویت شیعی دقیقاً در همین سطح عمیق وارد بحث می‌شود و آینده جهان را با مفاهیمی چون عدالت، ولایت، هدایت، معنویت، مسئولیت تاریخی و انتظار فعال پیوند می‌دهد.

در سنت شیعی، آینده مطلوب نه آینده‌ای صرفاً تکنولوژیک یا اداری، بلکه آینده‌ای معنوی، عادلانه و انسانی است. Tabatabai در معرفی تشیع، بر پیوند میان امامت، هدایت باطنی و استمرار معنوی دین تأکید می‌کند و نشان می‌دهد که رهبری الهی در تشیع، فقط مسئله حکومت ظاهری نیست، بلکه با حقیقت دین و سیر کمال انسان ارتباط دارد (13). Corbin. نیز تشیع را سنتی می‌داند که در آن تاریخ ظاهری و تاریخ معنوی به هم پیوند می‌خورند و مفهوم امام، جایگاهی بنیادین در فهم باطن دین و آینده معنوی انسان دارد (14). چنین تحلیلی نشان می‌دهد که مهدویت شیعی نمی‌تواند به حادثه‌ای صرفاً سیاسی در انتهای تاریخ فروکاسته شود، بلکه باید آن را منظومه‌ای دانست که سیاست، اخلاق، معرفت، معنویت و آینده تمدن را به هم مرتبط می‌سازد. Amir-Moezzi نیز با تمرکز بر مفهوم راهنمای الهی در تشیع نخستین، نشان می‌دهد که امام در اندیشه شیعی حامل معرفت الهی و محور هدایت انسان است (15). بنابراین، آینده مهدوی از منظر شیعه، آینده‌ای است که در آن بحران رهبری، بحران معرفت و بحران عدالت به‌طور همزمان پاسخ می‌یابد.

با این حال، یکی از کاستی‌های مهم در بسیاری از پژوهش‌های مربوط به مهدویت آن است که این موضوع اغلب در چهارچوب کلامی، حدیثی، تاریخی یا اعتقادی بررسی شده و کمتر در پیوند با آینده‌پژوهی و سناریوهای نظم جهانی تحلیل شده است. از سوی دیگر، مطالعات آینده‌پژوهی و روابط بین‌الملل نیز معمولاً به جهان‌بینی‌های دینی، به‌ویژه ظرفیت‌های آینده‌ساز مهدویت شیعی، توجه کافی نداشته‌اند. Sardar با طرح مفهوم آینده‌های اسلامی، بر ضرورت عبور از آینده‌پژوهی غرب‌محور و توجه به ظرفیت‌های معرفتی و تمدنی اسلام برای تصور آینده‌های بدیل تأکید می‌کند (16). این دیدگاه برای مقاله حاضر اهمیت دارد، زیرا نشان می‌دهد آینده‌پژوهی اسلامی می‌تواند نه تقلیدی از آینده‌پژوهی سکولار، بلکه تلاشی برای بازخوانی آینده از درون مفاهیم اسلامی، غایت‌شناسی دینی و عدالت تمدنی باشد. همچنین Esposito با بحث درباره دین و نظم جهانی نشان می‌دهد که دین همچنان یکی از نیروهای مؤثر در سیاست جهانی و صورت‌بندی هویت‌های جمعی است (17). بنابراین، نادیده گرفتن مهدویت در تحلیل آینده جهان، به معنای نادیده گرفتن یکی از مهم‌ترین تخیل‌های تاریخی و تمدنی در جهان اسلام است.

در چنین چارچوبی، مقاله حاضر بر این فرض استوار است که مهدویت شیعی، ظرفیت ارائه یک مدل تحلیلی و هنجاری برای فهم آینده جهان را دارد. این مدل از یک سو با بحران‌های نظم جهانی معاصر مرتبط است و از سوی دیگر افقی بدیل برای نظم جهانی آینده مطرح می‌کند. آینده مهدوی در اینجا نه به عنوان پیش‌بینی زمانی ظهور، بلکه به عنوان الگوی تحلیل آینده، سنجش وضعیت کنونی و ترسیم سناریوهای نظم جهانی بررسی می‌شود. بر این اساس، پرسش اصلی مقاله این است که اندیشه مهدویت شیعی چگونه می‌تواند در چارچوب آینده‌پژوهی، سناریوهای مختلف نظم جهانی را تحلیل کند و چه تصویری از آینده مطلوب جهان ارائه می‌دهد. هدف پژوهش حاضر تحلیل آینده‌پژوهانه مهدویت شیعی و تبیین سناریوهای نظم جهانی با تأکید بر ظرفیت تمدنی، معنوی و عدالت‌محور این اندیشه است.

مبانی نظری و مفهومی پژوهش

برای تحلیل آینده‌پژوهانه مهدویت شیعی، نخست باید روشن ساخت که آینده‌پژوهی با پیش‌بینی ساده تفاوت دارد. پیش‌بینی معمولاً می‌کوشد بر اساس داده‌های موجود و روندهای قابل مشاهده، رخداد‌های آینده را حدس بزند؛ اما آینده‌پژوهی به آینده به عنوان قلمرویی چندگانه، باز و وابسته به کنش انسانی می‌نگرد. Bell آینده‌پژوهی را دانشی می‌داند که با آینده‌های ممکن، محتمل و مطلوب سروکار دارد و از این طریق به انسان و جامعه کمک می‌کند نسبت خود را با آینده آگاهانه‌تر تنظیم کند (8). در این معنا، آینده‌پژوهی نه فقط دانش شناخت آینده، بلکه نوعی دانش مسئولیت در برابر آینده است. Slaughter نیز تأکید می‌کند که آینده‌پژوهی در سطح عمیق خود نیازمند توجه به جهان‌بینی، ارزش‌ها و مفروضات پنهانی است که جوامع بر اساس آن‌ها آینده را تصور می‌کنند (9). این نکته برای بحث مهدویت اهمیت بنیادین دارد، زیرا مهدویت شیعی دقیقاً نوعی تصور عمیق از آینده است؛ تصویری که بر عدالت، هدایت الهی، تکامل انسانی و پایان سلطه باطل استوار است.

آینده‌پژوهی در رویکردهای جدید خود صرفاً به ادامه خطی روندهای موجود محدود نمی‌شود، بلکه از امکان گسست، جهش، بحران و تحول تمدنی نیز سخن می‌گوید. Inayatullah با تأکید بر آینده‌های بدیل، نشان می‌دهد که آینده واحد و قطعی نیست، بلکه جامعه‌ها می‌توانند از میان سناریوهای مختلف، افق‌های متفاوتی را تصور، نقد و دنبال کنند (10). در مقاله حاضر، این نگاه برای فهم مهدویت بسیار مفید است، زیرا اندیشه مهدوی نیز جهان موجود را پایان قطعی تاریخ نمی‌داند و در برابر نظم‌های سلطه‌گر، امکان نظمی دیگر را مطرح می‌کند. Inayatullah در بحث آینده‌های تمدنی نیز بر آن است که تمدن‌ها فقط گذشته ندارند، بلکه آینده‌های خاص خود را نیز تولید می‌کنند (18). بنابراین، اگر تمدن غرب آینده خود را در قالب توسعه تکنولوژیک، جهانی‌شدن سرمایه‌داری یا لیبرال‌دموکراسی تصور کرده است، تمدن اسلامی نیز می‌تواند آینده را از منظر توحید، عدالت، امت، هدایت و مسئولیت اخلاقی بازاندیشی کند.

مفهوم نظم جهانی، دومین مفهوم بنیادی در این پژوهش است. نظم جهانی به مجموعه‌ای از قواعد، نهادها، ارزش‌ها، قدرت‌ها و گفتمان‌هایی اشاره دارد که روابط میان جوامع، دولت‌ها، اقتصادها و فرهنگ‌ها را سامان می‌دهد. در سنت مدرن روابط بین‌الملل، نظم جهانی معمولاً بر پایه قدرت دولت‌ها، توازن قوا، رژیم‌های بین‌المللی، بازار جهانی و نهادهای فراملی فهم شده است. Wallerstein با تحلیل نظام جهانی نشان می‌دهد که نظم مدرن نه مجموعه‌ای برابر از دولت‌ها، بلکه ساختاری سلسله‌مراتبی است که در آن مرکز و پیرامون از نظر اقتصادی و سیاسی در رابطه‌ای نابرابر قرار دارند (5). از این منظر، عدالت جهانی در درون ساختار موجود به آسانی محقق نمی‌شود، زیرا خود نظم جهانی بر نوعی تقسیم ناعادلانه قدرت و ثروت بنا شده است. همین نکته سبب می‌شود اندیشه مهدوی، که بر رفع ظلم و استقرار عدالت فراگیر تأکید دارد، با مسئله نظم جهانی پیوندی مستقیم پیدا کند.

نظریه‌های رقیب درباره آینده نظم جهانی هر یک بخشی از واقعیت را توضیح می‌دهند، اما هیچ‌یک به تنهایی برای فهم آینده کفایت ندارند. Fukuyama پایان تاریخ را با تثبیت لیبرال‌دموکراسی توضیح داد (3)، اما بحران‌های سیاسی و اخلاقی در جوامع لیبرال نشان دادند که مسئله بشر فقط شکل حکومت نیست، بلکه عدالت، معنا، هویت و نسبت انسان با حقیقت نیز اهمیت دارد. Huntington با نظریه برخورد تمدن‌ها بر اهمیت فرهنگ و دین در سیاست جهانی تأکید کرد (4)، اما تحلیل او بیشتر بر منازعه و تقابل تمرکز دارد و کمتر امکان گفت‌وگو، عدالت یا تحول معنوی جهانی را بررسی می‌کند. Bauman نیز با توصیف مدرنیته سیال، ناپایداری نهادها و روابط انسانی را برجسته ساخت (11)، اما پرسش از نظم بدیل و امکان بازسازی اخلاقی جهان همچنان در چارچوب او باز می‌ماند. Beck نیز جهان ریسک را جهانی می‌داند که خطرهای آن محصول خود فرایندهای مدرن است (2)، اما مدیریت ریسک بدون بازاندیشی در مبانی معنوی و اخلاقی تمدن ممکن است به کنترل‌های تکنوکراتیک و نه‌رهایی انسانی بینجامد.

در برابر این رویکردها، مهدویت شیعی نظم جهانی را نه فقط به‌عنوان مسئله توزیع قدرت، بلکه به‌عنوان مسئله هدایت، عدالت و غایت تاریخ می‌فهمد. در این نگاه، آینده مطلوب جهان زمانی محقق می‌شود که مناسبات قدرت از سلطه و استکبار به عدالت و ولایت الهی تبدیل شود. Khomeini در بحث حکومت اسلامی، دین را از سیاست جدا نمی‌داند و بر این نکته تأکید دارد که حکومت در نگاه اسلامی باید در خدمت اجرای عدالت و تحقق احکام الهی باشد (19). این تلقی برای فهم آینده مهدوی اهمیت دارد، زیرا حکومت جهانی مهدوی در منطق شیعی نه یک امپراتوری سیاسی معمولی، بلکه صورت کامل‌تری از پیوند عدالت، شریعت، اخلاق و هدایت است. Kamali نیز در بحث میانه‌روی در اسلام، بر ظرفیت درونی سنت اسلامی برای عدالت، اعتدال و پرهیز از افراط تأکید می‌کند (20). از این نظر، مهدویت شیعی را نباید با خشونت آخرالزمانی یا سلطه‌گرایی دینی خلط کرد، بلکه باید آن را در افق عدالت، اصلاح، اعتدال و رهایی انسان از ساختارهای ظلم فهمید.

مفهوم انتظار در اندیشه مهدوی نیز باید به‌درستی فهم شود. انتظار در معنای شیعی، انفعال تاریخی یا کناره‌گیری از جامعه نیست، بلکه نوعی آمادگی اخلاقی، معرفتی، اجتماعی و تمدنی برای مشارکت در آینده مطلوب است. Sachedina اعتقاد به مهدی را با مسئله مشروعیت، رهبری دینی و امید تاریخی در تشیع پیوند می‌دهد (6). Momen نیز نشان می‌دهد که غیبت امام در تاریخ شیعه موجب شکل‌گیری نوعی پویایی فقهی، معنوی و اجتماعی شده و شیعه را در نسبت دائمی با آینده قرار داده است (7). انتظار، از این منظر، نه تعطیلی کنش سیاسی و اجتماعی، بلکه نوعی جهت‌گیری تاریخی است که مؤمن را نسبت به عدالت، اصلاح و نقد نظم موجود مسئول می‌کند. اگر آینده‌پژوهی مدرن از ساخت آینده سخن می‌گوید، انتظار مهدوی نیز از آمادگی برای آینده و مشارکت در زمینه‌سازی اخلاقی و اجتماعی آن سخن می‌گوید.

از منظر فلسفه تاریخ، مهدویت شیعی با روایت‌های خطی و سکولار پیشرفت تفاوت دارد. در روایت مدرن پیشرفت، آینده معمولاً نتیجه رشد عقلانیت ابزاری، علم، صنعت، دولت مدرن و بازار جهانی تلقی می‌شود. Nasr این روایت را به دلیل جدایی از امر قدسی و تقلیل انسان به موجودی مصرف‌کننده و تکنولوژیک نقد می‌کند (12). در نگاه مهدوی، تکامل تاریخ نه صرفاً پیشرفت ابزارها، بلکه رشد عقلانیت معنوی، عدالت اجتماعی و شکوفایی حقیقت انسانی است. Corbin در تحلیل فلسفه اسلامی و شیعی، نشان می‌دهد که تاریخ در سنت‌های باطنی اسلام تنها تاریخ حوادث ظاهری نیست، بلکه با سیر معنوی انسان و حضور حقیقت قدسی در جهان مرتبط است (14). از همین رو، آینده مهدوی را نمی‌توان فقط به استقرار یک نظم نهادی فروکاست؛ این آینده در سطحی عمیق‌تر، ناظر به دگرگونی وجودی و معرفتی انسان است.

در چارچوب نظری مقاله حاضر، مهدویت شیعی به‌عنوان یک «آینده‌هنجاری تمدنی» در نظر گرفته می‌شود. آینده‌هنجاری به آینده‌ای گفته می‌شود که صرفاً محتمل نیست، بلکه مطلوب، ارزش‌محور و جهت‌دهنده کنش است. Gidley در بحث تکامل آگاهی، بر این نکته تأکید می‌کند که آینده بشر وابسته به تحول در سطح آگاهی انسانی و عبور از صورت‌های محدود و ابزاری عقلانیت است (21). این نگاه با بخشی از ظرفیت مهدویت

همخوان است، زیرا در روایات و تفکر شیعی، عصر ظهور با تکامل عقل، رشد معرفت و شکوفایی اخلاقی انسان‌ها پیوند دارد. Tabatabai نیز با تبیین جایگاه امامت در تشیع، نشان می‌دهد که هدایت دینی فقط در سطح احکام ظاهری باقی نمی‌ماند، بلکه با کمال معنوی و معرفتی انسان مرتبط است (13). بر این اساس، آینده مهدوی در این مقاله به معنای آینده‌ای است که در آن نظم سیاسی، نظم معرفتی و نظم اخلاقی به هماهنگی می‌رسند. در تحلیل رابطه دین و نظم جهانی، نمی‌توان دین را صرفاً پدیده‌ای خصوصی یا سنتی دانست. Turner با بررسی نسبت دین و جامعه مدرن، نشان می‌دهد که دین همچنان در شکل‌دهی هویت، نظم اجتماعی و منازعات سیاسی نقش آفرین است (22). Esposito نیز در بحث دین و نظم جهانی، بر بازگشت دین به عرصه سیاست و اثرگذاری آن بر روابط جهانی تأکید می‌کند (17). این بازگشت دین، البته می‌تواند صورت‌های مختلفی داشته باشد؛ گاه به شکل بنیادگرایی و خشونت، گاه به صورت اخلاق جهانی، و گاه در قالب تخیل تمدنی بدیل. مهدویت شیعی در صورتی که به درستی و با رویکرد آینده‌پژوهانه تبیین شود، می‌تواند از سطح واکنش هویتی فراتر رود و به الگویی برای نقد نظم ناعادلانه و تصور آینده‌ای اخلاقی‌تر تبدیل شود.

از سوی دیگر، بحران مدرنیته در جوامع غیرغربی، از جمله ایران و جهان اسلام، صرفاً بحران عقب‌ماندگی تکنیکی نیست، بلکه بحران نسبت با هویت، سنت و آینده است. Davari Ardakani در بحث مدرنیته و بحران هویت، نشان می‌دهد که مسئله جوامع غیرغربی فقط پذیرش یا رد مدرنیته نیست، بلکه فهم نسبت خود با تاریخ، عقلانیت، تکنیک و جهان جدید است (23). این مسئله برای مهدویت نیز اهمیت دارد، زیرا اگر مهدویت صرفاً به گذشته ارجاع داده شود، از ظرفیت آینده‌ساز خود محروم می‌شود؛ و اگر صرفاً در قالب مفاهیم مدرن بازتفسیر شود، هویت دینی و الهی خود را از دست می‌دهد. بنابراین، تحلیل آینده‌پژوهانه مهدویت باید بتواند میان وفاداری به بنیان‌های شیعی و گفت‌وگو با مسائل جهان آینده تعادل برقرار کند.

مدل مفهومی این پژوهش بر پیوند چهار سطح استوار است: بحران نظم جهانی، پیشران‌های تحول تمدنی، سناریوهای آینده و افق مهدویت شیعی. بحران نظم جهانی، شامل بی‌عدالتی ساختاری، افول مشروعیت، ناامنی جهانی، بحران معنا و بحران محیط‌زیست است. پیشران‌های تحول تمدنی، شامل فناوری، شبکه‌ای‌شدن قدرت، بازگشت دین، افزایش آگاهی جهانی و رشد مطالبه عدالت‌اند. سناریوهای آینده، بیانگر مسیرهای مختلفی هستند که جهان می‌تواند در برابر این بحران‌ها و پیشران‌ها طی کند. افق مهدویت شیعی نیز معیاری هنجاری برای سنجش این مسیرها فراهم می‌آورد. Sardar با طرح آینده‌های اسلامی، بر ضرورت آن تأکید می‌کند که جوامع مسلمان باید آینده را از درون جهان‌بینی خود بازسازی کنند و صرفاً مصرف‌کننده سناریوهای تولیدشده در مراکز فکری غرب نباشند (16). بر این اساس، مقاله حاضر مهدویت را به‌عنوان منبعی برای آینده‌اندیشی اسلامی و تحلیل نظم جهانی آینده در نظر می‌گیرد.

روندهای جهانی مؤثر بر آینده نظم جهانی

آینده نظم جهانی را نمی‌توان بدون تحلیل روندهای کلان جهانی فهمید. نخستین روند مهم، افول نسبی هژمونی غرب و کاهش توانایی نهادهای لیبرال برای ارائه پاسخ‌های قانع‌کننده به بحران‌های جهانی است. اگرچه غرب همچنان از نظر فناوری، اقتصاد، نظامی‌گری و تولید دانش قدرت فراوانی دارد، اما بحران مشروعیت سیاسی، شکاف‌های اجتماعی، قطبی‌شدن فرهنگی و ناتوانی در حل مسائل جهانی، جایگاه آن را به چالش کشیده است. Fukuyama زمانی لیبرال‌دموکراسی را افق نهایی تکامل سیاسی بشر معرفی کرد (3)، اما واقعیت جهان معاصر نشان می‌دهد که هیچ نظم سیاسی نمی‌تواند بدون پاسخ به مسئله عدالت، معنا، هویت و نابرابری پایدار بماند. Wallerstein نیز بحران‌های نظم جهانی سرمایه‌داری را نه نشانه

اختلالی موقت، بلکه بیانگر تناقض‌های درونی نظام جهانی می‌داند (5). از منظر مهدویت شیعی، این افول نسبی را می‌توان نشانه ناکارآمدی نظم‌هایی دانست که بر سلطه، منفعت‌گرایی و جدایی قدرت از اخلاق استوار شده‌اند.

روند دوم، گسترش شبکه‌ای شدن قدرت و انتقال بخشی از اقتدار از دولت‌ها به شبکه‌های اقتصادی، رسانه‌ای، فناورانه و اطلاعاتی است. Castells با تحلیل جامعه شبکه‌ای نشان می‌دهد که قدرت در عصر اطلاعات در شبکه‌ها جریان می‌یابد و توانایی شکل‌دهی به افکار، هویت‌ها و ارتباطات به یکی از مهم‌ترین منابع سلطه تبدیل شده است (1). این تحول، آینده نظم جهانی را از مدل کلاسیک دولت‌محور دور می‌کند و آن را به میدان پیچیده‌ای از بازیگران دولتی و غیردولتی، شرکت‌های فناوری، رسانه‌های جهانی، جنبش‌های اجتماعی و شبکه‌های دینی تبدیل می‌سازد. از منظر مهدویت، این وضعیت هم تهدید است و هم فرصت؛ تهدید است زیرا ابزارهای کنترل ذهن، جنگ شناختی و سلطه فرهنگی را گسترش می‌دهد، و فرصت است زیرا امکان آگاهی‌بخشی جهانی، ارتباط میان عدالت‌خواهان و انتقال پیام‌های معنوی را افزایش می‌دهد. در چنین جهانی، مسئله ظهور نظم عادلانه فقط به تغییر دولت‌ها محدود نیست، بلکه به تحول در شبکه‌های معنا، ارتباط و قدرت نیز وابسته است.

روند سوم، جهانی شدن ریسک‌ها و ناتوانی سازوکارهای موجود در مهار بحران‌های فراملی است. Beck بر این باور است که جهان مدرن خود تولیدکننده خطرهایی است که از مرزهای جغرافیایی و سیاسی عبور می‌کنند و همگان را در معرض پیامدهای خود قرار می‌دهند (2). بحران محیط‌زیست، جنگ هسته‌ای، بیماری‌های فراگیر، فروپاشی مالی، مهاجرت‌های گسترده و بحران‌های غذایی نمونه‌هایی از این ریسک‌های جهانی‌اند. این وضعیت، آینده نظم جهانی را به سوی ضرورت نوعی همکاری فراملی سوق می‌دهد، اما همکاری فراملی در ساختار فعلی غالباً زیر سلطه منافع قدرت‌های بزرگ قرار دارد. در اینجا اندیشه مهدویت، با تأکید بر وحدت بشری و عدالت جهانی، افقی فراتر از مدیریت تکنوکراتیک بحران‌ها ارائه می‌دهد. نظم مهدوی، اگر در سطح آینده‌پژوهانه تحلیل شود، پاسخی به این پرسش است که آیا می‌توان جهان را نه بر پایه ترس مشترک از نابودی، بلکه بر پایه عدالت مشترک، معنویت مشترک و کرامت مشترک سامان داد.

روند چهارم، بحران معنویت و فرسایش معنا در زندگی مدرن است. Nasr بحران انسان مدرن را در فقدان نسبت زنده با امر قدسی، غلبه عقل ابزاری و فراموشی جایگاه معنوی انسان می‌بیند (Bauman, 12). نیز نشان می‌دهد که در مدرنیته سیال، روابط انسانی، هویت‌ها و تعهدات اخلاقی دچار ناپایداری شده‌اند و انسان معاصر بیش از گذشته در معرض تنهایی، مصرف‌زدگی و اضطراب قرار دارد (11). این بحران معنویت، اگرچه در ظاهر به قلمرو فردی مربوط است، اما پیامدهای سیاسی و تمدنی گسترده دارد؛ زیرا جامعه‌ای که معنای مشترک خود را از دست می‌دهد، در برابر نیهیلیسم، خشونت، افراط‌گرایی و سلطه رسانه‌ای آسیب‌پذیر می‌شود. مهدویت شیعی در چنین زمینه‌ای می‌تواند به عنوان الهیات امید و آینده معنا مطرح شود؛ الهیاتی که نه با فرار از جهان، بلکه با وعده اصلاح جهان و تحقق عدالت در همین تاریخ، معنای تازه‌ای به کنش انسانی می‌بخشد.

روند پنجم، بازگشت دین به عرصه عمومی و افزایش نقش هویت‌های دینی در سیاست جهانی است. Turner نشان می‌دهد که برخلاف بسیاری از پیش‌بینی‌های سکولار، دین از جامعه مدرن حذف نشده و همچنان در هویت، اخلاق، سیاست و منازعات اجتماعی حضور دارد (Esposito, 22). نیز بر اهمیت دین در نظم جهانی و تأثیر آن بر سیاست بین‌الملل تأکید می‌کند (17). با این حال، بازگشت دین همیشه به معنای بازگشت معنویت‌های بخش نیست؛ گاه دین در قالب افراط‌گرایی، هویت‌گرایی بسته یا ابزار سیاست قدرت ظاهر می‌شود. در این میان، مهدویت شیعی باید از دو خطر مصون بماند: نخست تقلیل به انتظار منفعل و فردی، و دوم تبدیل به ایدئولوژی خشونت‌آمیز و منازعه‌جو. Kamali با تأکید بر میانه‌روی در اسلام، نشان می‌دهد که سنت اسلامی ظرفیت مهمی برای اعتدال، عدالت و عقلانیت اخلاقی دارد (20). بنابراین، تحلیل آینده‌پژوهانه مهدویت باید بر وجه عدالت‌محور، اخلاقی و انسان‌ساز آن تأکید کند، نه بر برداشت‌های سطحی یا سیاسی شده.

روند ششم، افزایش آگاهی جهانی نسبت به بی‌عدالتی و شکل‌گیری مطالبه‌های تازه برای کرامت، برابری و رهایی است. گسترش رسانه‌ها، شبکه‌های اجتماعی و ارتباطات جهانی سبب شده است که رنج‌های محلی به سرعت جهانی شوند و ظلم‌های پنهان در معرض دید افکار عمومی قرار گیرند. این روند با تحلیل Castells درباره قدرت شبکه‌ها و شکل‌گیری کنش‌های اجتماعی جدید همخوان است (1). از سوی دیگر، بحران نابرابری در نظام جهانی، چنان‌که Wallerstein توضیح می‌دهد، در ساختار مرکز و پیرامون ریشه دارد (5). در چنین وضعیتی، اندیشه مهدویت شیعی با تأکید بر پر شدن زمین از عدالت، می‌تواند به‌عنوان زبان دینی مطالبه عدالت جهانی فهم شود. البته این زبان زمانی اثرگذار خواهد بود که از شعارهای کلی فراتر رود و بتواند نسبت خود را با مسائل عینی جهان، مانند فقر، جنگ، تبعیض، استعمار نو، سلطه رسانه‌ای و نابرابری فناورانه توضیح دهد.

روند هفتم، تحول آگاهی انسانی و امکان‌گذار از عقلانیت صرفاً ابزاری به عقلانیت جامع‌تر است. Gidley بر این نکته تأکید می‌کند که آینده بشر به تحول آگاهی و ارتقای شیوه‌های فهم، رابطه و مسئولیت بستگی دارد (21). این ایده در نسبت با مهدویت بسیار قابل توجه است، زیرا آینده مهدوی فقط با تغییر ساختار قدرت تحقق نمی‌یابد، بلکه نیازمند تحول انسان است. اگر انسان همان انسان سودمحور، سلطه‌طلب و مصرف‌زده باقی بماند، هر نظم جهانی تازه‌ای نیز ممکن است به شکلی دیگر از سلطه تبدیل شود. در سنت شیعی، امام نه فقط حاکم سیاسی، بلکه راهنمای الهی و محور هدایت معنوی است. Amir-Moezzi با تحلیل مفهوم راهنمای الهی در تشیع نخستین، نشان می‌دهد که امام جایگاهی معرفتی و باطنی دارد و هدایت او به سطح ظاهری سیاست محدود نیست (15). بنابراین، نظم مهدوی را باید نظمی دانست که در آن تحول بیرونی جهان با تحول درونی انسان پیوند دارد.

روند هشتم، بحران هویت در جوامع غیرغربی و تلاش برای یافتن مسیرهای بدیل توسعه و آینده است. Davari Ardakani نشان می‌دهد که نسبت جوامع غیرغربی با مدرنیته، نسبتی ساده و تقلیدی نیست، بلکه با پرسش‌های عمیق درباره هویت، تاریخ و امکان تفکر مستقل پیوند دارد (23). این بحران در جهان اسلام نیز به‌وضوح دیده می‌شود؛ از یک سو، جوامع اسلامی با فشارهای مدرنیزاسیون، تکنولوژی و اقتصاد جهانی روبه‌رو هستند و از سوی دیگر، نمی‌خواهند آینده خود را صرفاً در قالب الگوهای سکولار غربی تعریف کنند. Sardar با طرح آینده‌های اسلامی، بر ضرورت تولید تخیل آینده از درون سنت اسلامی تأکید می‌کند (16). در این زمینه، مهدویت شیعی می‌تواند یکی از مهم‌ترین منابع تخیل آینده باشد، مشروط بر آنکه به زبان آینده‌پژوهی، تمدن، عدالت و نظم جهانی بازخوانی شود.

روند نهم، افزایش احتمال گذار تمدنی و شکل‌گیری رقابت‌های جدید بر سر معنای آینده است. Huntington آینده جهان را عرصه برخورد تمدن‌ها می‌داند (4)، اما می‌توان گفت آینده فقط میدان برخورد تمدن‌ها نیست، بلکه میدان رقابت سناریوهای تمدنی درباره معنای انسان، عدالت، فناوری، دین و قدرت است. Inayatullah در بحث آینده‌های بدیل تمدنی نشان می‌دهد که تمدن‌ها می‌توانند مسیرهای متفاوتی برای آینده تصور کنند (18). از این منظر، مهدویت شیعی می‌تواند در سطحی بالاتر از هویت‌گرایی دفاعی، به‌عنوان یک سناریوی تمدنی مطرح شود؛ سناریویی که جهان را نه به سوی تقابل دائمی، بلکه به سوی عدالت، وحدت و هدایت فراگیر می‌فهمد. البته این امر نیازمند آن است که اندیشه مهدویت از سطح مناسک و باورهای عمومی به سطح نظریه‌پردازی اجتماعی، سیاسی و تمدنی ارتقا یابد.

روند دهم، ناتوانی الگوهای سکولار حکومت جهانی در پاسخ به مسئله عدالت و معنویت است. ایده حکومت جهانی یا نظم جهانی واحد، در نظریه‌های مدرن گاه به صورت نهادهای بین‌المللی، حقوق بشر جهانی، بازار جهانی یا حکمرانی چندسطحی مطرح شده است. اما تجربه نشان داده است که چنین الگوهایی اغلب گرفتار سلطه قدرت‌های بزرگ، دوگانگی معیارها و فقدان پشتوانه معنوی اند. Khomeini در اندیشه سیاسی خود بر این نکته تأکید دارد که عدالت بدون پیوند با دین و اخلاق الهی به آسانی در خدمت منافع قدرت قرار می‌گیرد (19). از منظر مهدوی، حکومت جهانی مطلوب نه ساختاری بوروکراتیک برای اداره جهان، بلکه نظمی توحیدی و عادلانه است که در آن انسان از سلطه انسان و ساختارهای طاغوتی

رها می‌شود. چنین نظمی با ایده‌های سکولار جهانی شدن تفاوت دارد، زیرا غایت آن نه مدیریت کارآمد جهان، بلکه تحقق حق، عدالت و کمال انسانی است.

در مجموع، روندهای جهانی نشان می‌دهند که آینده جهان در وضعیت عدم قطعیت عمیق قرار دارد. از یک سو، امکان تشدید سلطه، بحران، جنگ، نابودی محیط زیست، کنترل دیجیتال و فروپاشی معنوی وجود دارد؛ از سوی دیگر، امکان رشد آگاهی جهانی، بازگشت معنویت، مطالبه عدالت و شکل‌گیری نظم‌های بدیل نیز دیده می‌شود. آینده‌پژوهی به ما می‌آموزد که این مسیرها قطعی نیستند و باید سناریوهای مختلف را بررسی کرد. Slaughter بر ضرورت شناخت لایه‌های عمیق آینده و عبور از سطح رخدادهای روزمره تأکید می‌کند (9). Bell (9) نیز یادآور می‌شود که آینده‌پژوهی باید به انتخاب‌های اخلاقی و اجتماعی انسان در برابر آینده کمک کند (8). بر همین اساس، تحلیل مهدویت شیعی در پرتو این روندها می‌تواند نشان دهد که اندیشه مهدوی چگونه نه فقط به پایان تاریخ، بلکه به جهت‌گیری کنونی انسان در برابر آینده مربوط می‌شود.

سناریوهای نظم جهانی از منظر مهدویت شیعی

سناریونویسی یکی از ابزارهای اصلی آینده‌پژوهی برای تحلیل آینده‌های بدیل است. سناریو نه پیش‌بینی قطعی آینده است و نه داستانی تخیلی، بلکه روایتی منسجم از مسیرهای ممکن آینده بر اساس روندها، پیش‌رسان‌ها و عدم قطعیت‌های کلیدی است. Bell تأکید می‌کند که آینده‌پژوهی باید امکان‌های مختلف آینده را آشکار سازد تا جامعه بتواند نسبت خود را با آن‌ها آگاهانه‌تر تعریف کند (8). Inayatullah (8) نیز با طرح آینده‌های بدیل و روش‌های انتقادی، نشان می‌دهد که سناریوها فقط ابزار برنامه‌ریزی نیستند، بلکه راهی برای آشکار کردن مفروضات پنهان، نقد روایت‌های مسلط و تصور جهان‌های دیگرند (10). در مقاله حاضر، سناریوهای نظم جهانی از منظر مهدویت شیعی بر پایه دو محور اصلی قابل ترسیم‌اند: نخست میزان تداوم یا فروپاشی نظم سلطه‌محور موجود، و دوم میزان رشد یا افول آگاهی معنوی و عدالت‌خواهی جهانی. بر این اساس، می‌توان چند سناریوی کلان را برای آینده جهان تصور کرد که هر یک نسبت متفاوتی با مهدویت دارند.

نخستین سناریو، تداوم نظم سلطه و تعمیق بحران جهانی است. در این سناریو، ساختارهای قدرت جهانی، نظام سرمایه‌داری، نهادهای بین‌المللی و شبکه‌های فناوریانه همچنان در خدمت حفظ مناسبات نابرابر موجود باقی می‌مانند. Wallerstein با تحلیل نظام جهانی نشان می‌دهد که سرمایه‌داری تاریخی بر روابط نابرابر مرکز و پیرامون استوار است (5)، و در این سناریو، همین روابط با ابزارهای جدید دیجیتال، مالی و رسانه‌ای بازتولید می‌شوند. Castells نیز نشان می‌دهد که قدرت شبکه‌ای می‌تواند امکان مشارکت و ارتباط را افزایش دهد، اما همزمان می‌تواند به ابزار کنترل، نظارت و دستکاری افکار عمومی تبدیل شود (1). از منظر مهدویت، چنین سناریویی بیانگر استمرار وضعیتی است که در ادبیات دینی با ظلم، استکبار، گمراهی و غلبه منافع مادی بر حقیقت توصیف می‌شود. در این وضعیت، جهان ممکن است از نظر تکنولوژیک پیشرفته‌تر شود، اما از نظر عدالت، معنا و کرامت انسانی فقیرتر گردد.

در سناریوی تداوم سلطه، بحران‌های زیست‌محیطی، اقتصادی و امنیتی به جای آنکه موجب اصلاح بنیادین شوند، بهانه‌ای برای افزایش کنترل و تمرکز قدرت می‌گردند. Beck نشان می‌دهد که ریسک‌های جهانی محصول خود مدرنیته‌اند و اگر با آگاهی اخلاقی و سیاسی مدیریت نشوند، می‌توانند به سازوکارهای تازه سلطه تبدیل شوند (2). در چنین وضعیتی، ترس از بحران، جای عدالت را می‌گیرد و امنیت بهانه‌ای برای محدودسازی آزادی، معنویت و مقاومت می‌شود. Bauman نیز در تحلیل مدرنیته سیال نشان می‌دهد که ناپایداری و ناامنی می‌تواند انسان را به موجودی مضطرب و منفرد تبدیل کند (11). از منظر مهدویت، این سناریو گرچه تاریک است، اما می‌تواند به افزایش آگاهی از ناکارآمدی نظم موجود بینجامد. در سنت شیعی، گسترش ظلم به معنای مشروعیت ظلم نیست، بلکه نشانه ضرورت دگرگونی و آمادگی برای عدالت فراگیر است. Sachedina با

پیوند دادن مهدویت به امید تاریخی شیعه، نشان می‌دهد که اعتقاد به مهدی در دل تجربه ستم و محرومیت، افق عدالت نهایی را زنده نگه می‌دارد (6).

سناریوی دوم، شکل‌گیری نظم چندقطبی و رقابت تمدنی است. در این وضعیت، هژمونی غربی تضعیف می‌شود و قدرت‌های جدید در آسیا، جهان اسلام، آمریکای لاتین و سایر مناطق، سهم بیشتری در ساختار جهانی پیدا می‌کنند. این سناریو می‌تواند از یک سو فرصتی برای کاهش سلطه تک‌قطبی و باز شدن فضای تاریخی برای تمدن‌های غیرغربی باشد، اما از سوی دیگر ممکن است صرفاً رقابت قدرت‌های بزرگ را تشدید کند. Huntington این وضعیت را در قالب برخورد تمدن‌ها توضیح می‌دهد و معتقد است هویت‌های تمدنی و دینی در آینده سیاست جهانی نقش تعیین‌کننده‌تری خواهند داشت (4). با این حال، از منظر مهدویت شیعی، چندقطبی شدن جهان به خودی خود معادل عدالت نیست. اگر قدرت‌های جدید همان منطبق سلطه، منفعت‌طلبی و رقابت مادی را ادامه دهند، فقط بازیگران نظم ناعادلانه تغییر می‌کنند، نه ماهیت آن. بنابراین، مهدویت با هر نظمی که عدالت را به رقابت قدرت تقلیل دهد فاصله دارد.

در سناریوی چندقطبی، جهان ممکن است از سلطه یک مرکز بیرون بیاید، اما وارد وضعیت بی‌ثباتی، جنگ‌های نیابتی، رقابت فناورانه، بحران‌های هویتی و ائتلاف‌های شکننده شود. Fukuyama آینده را در قالب پیروزی نهایی یک مدل سیاسی می‌دید (3)، اما سناریوی چندقطبی نشان می‌دهد که تاریخ نه پایان یافته و نه به توافقی واحد رسیده است. Esposito نیز یادآور می‌شود که دین و هویت‌های دینی در نظم جهانی همچنان نقش آفرین‌اند (17). این نقش آفرینی می‌تواند به گفت‌وگوی تمدنی و عدالت جهانی کمک کند، اما اگر با عقلانیت اخلاقی همراه نباشد، ممکن است به منازعه دینی و هویتی تبدیل شود. Kamali در تأکید بر اعتدال اسلامی نشان می‌دهد که ظرفیت‌های درونی اسلام برای میان‌روزی و عدالت می‌تواند مانع افراط و خشونت شود (20). از این منظر، در سناریوی چندقطبی، رسالت اندیشه مهدوی آن است که عدالت را از سطح رقابت تمدنی فراتر ببرد و آن را به اصل مشترک نظم جهانی تبدیل کند.

سناریوی سوم، گذار معنوی و بیداری عدالت‌خواهانه جهانی است. در این سناریو، بحران‌های جهان معاصر موجب ناامیدی مطلق نمی‌شوند، بلکه زمینه‌بازاندیشی در مبانی تمدن مدرن، بازگشت معنویت، افزایش آگاهی جهانی و رشد جنبش‌های عدالت‌خواه را فراهم می‌کنند. Gidley بر این باور است که آینده بشر نیازمند تحول آگاهی است و بدون ارتقای سطح فهم انسان از خود، دیگری و جهان، امکان آینده‌ای انسانی‌تر محدود خواهد بود Nasr (21). نیز با نقد بحران معنوی مدرنیته، نشان می‌دهد که بازگشت به امر قدسی برای نجات انسان مدرن ضروری است (12). در پرتو این سناریو، مهدویت شیعی می‌تواند به‌عنوان افق معنوی عدالت جهانی مطرح شود؛ افقی که هم نیاز بشر به معنا را پاسخ می‌دهد و هم مطالبه تاریخی او برای عدالت را. این سناریو از نظر مهدوی بسیار مهم است، زیرا ظهور نظم عادلانه بدون آمادگی معنوی و اخلاقی جوامع قابل تصور نیست.

در سناریوی گذار معنوی، انتظار مهدوی می‌تواند از حالت صرفاً اعتقادی به نیرویی تمدنی تبدیل شود. Momen نشان می‌دهد که باور به امام غایب در تاریخ تشیع، شیعه را در نسبت دائمی با آینده و امید تاریخی قرار داده است Tabatabai (7). نیز با تبیین جایگاه امامت، بر استمرار هدایت الهی در فهم شیعی از دین تأکید می‌کند (13). بنابراین، انتظار در این سناریو به معنای ساختن جامعه‌ای است که از نظر اخلاقی، معرفتی و اجتماعی آمادگی بیشتری برای عدالت داشته باشد. چنین انتظاری نه به معنای تعیین زمان ظهور است و نه به معنای انفعال، بلکه به معنای جهت دادن به کنش فردی و جمعی در مسیر عدالت، معنویت و اصلاح است. در این چارچوب، آینده‌پژوهی اسلامی می‌تواند به جای تقلید از الگوهای سکولار آینده، بر ظرفیت‌های مهدوی برای تولید امید، مسئولیت و کنش اخلاقی تمرکز کند.

سناریوی چهارم، تحقق نظم جهانی مهدوی است. این سناریو از منظر ایمانی، افق نهایی مهدویت شیعی است و از منظر آینده‌پژوهی، آینده مطلوب و هنجاری به شمار می‌آید. در این نظم، عدالت نه یک سیاست بخشی، بلکه اصل سازمان‌دهنده کل حیات جهانی است. حکومت جهانی مهدوی با حکومت جهانی سکولار تفاوت دارد، زیرا در آن وحدت سیاسی بدون سلطه، قانون بدون بی‌معنایی، قدرت بدون استکبار و معنویت بدون انزوا مطرح می‌شود. Khomeini در بحث حکومت اسلامی، نسبت دین و سیاست را بر پایه اجرای عدالت و تحقق احکام الهی می‌فهمد (19). این نگاه در افق مهدوی به کامل‌ترین صورت خود می‌رسد؛ زیرا حکومت امام مهدی نه حکومت یک طبقه، قوم، ملت یا قدرت منطقه‌ای، بلکه حکومتی جهانی بر محور حق و عدالت است. Sachedina نیز اعتقاد به مهدی را با تحقق عدالت نهایی و رهبری مشروع الهی پیوند می‌دهد (6).

در نظم جهانی مهدوی، مفهوم قدرت دگرگون می‌شود. قدرت در نظم‌های مدرن غالباً با سلطه، کنترل، انباشت ثروت، توان نظامی و مدیریت افکار عمومی پیوند خورده است. اما در افق مهدوی، قدرت باید در خدمت حق، هدایت و عدالت قرار گیرد. Amir-Moezzi با تحلیل جایگاه امام به‌عنوان راهنمای الهی، نشان می‌دهد که رهبری در تشیع حامل بعد معرفتی و معنوی است Corbin (15). نیز در فهم شیعی از امامت، بر پیوند میان ظاهر و باطن، سیاست و معنا، تاریخ و حقیقت تأکید دارد (14). از این منظر، نظم مهدوی فقط نظم اداری یا حقوقی نیست، بلکه نظامی است که در آن حقیقت معنوی در ساختار اجتماعی و سیاسی تجلی می‌یابد. چنین نظامی نمی‌تواند با الگوهای سکولار حکمرانی جهانی که غایت خود را در مدیریت کارآمد یا حفظ ثبات می‌جویند، یکسان دانسته شود.

یکی از ویژگی‌های بنیادی نظم مهدوی، وحدت بشری همراه با حفظ کرامت انسان است. در نظم‌های امپراتوری یا جهانی‌شدن سرمایه‌داری، وحدت جهان اغلب به معنای یکسان‌سازی فرهنگی، سلطه اقتصادی یا ادغام اجباری در بازار جهانی بوده است. اما در افق مهدوی، وحدت بر محور توحید، عدالت و حقیقت است، نه بر محور بازار یا قدرت. Sardar با طرح آینده‌های اسلامی، بر این نکته تأکید می‌کند که آینده اسلامی باید بر مبنای ارزش‌ها و جهان‌بینی اسلامی ساخته شود، نه بر اساس الگوهای تقلیدی از غرب (16). در این چارچوب، نظم مهدوی آینده‌ای است که در آن تنوع انسانی در ذیل عدالت و معنویت معنا می‌یابد. Turner نیز نشان می‌دهد که دین همچنان در سامان‌دهی جامعه مدرن و هویت‌های انسانی نقش دارد (22). بنابراین، نظم مهدوی نه حذف دین از عرصه عمومی را می‌پذیرد و نه تبدیل دین به ابزار سلطه را؛ بلکه دین را به‌عنوان بنیان اخلاقی و معنوی نظم عادلانه جهانی مطرح می‌کند.

تفاوت مهم دیگر نظم مهدوی با نظریه‌های مدرن آینده در نسبت آن با پیشرفت است. در بسیاری از نظریه‌های مدرن، پیشرفت به رشد علم، فناوری، تولید و مصرف تقلیل یافته است. اما در مهدویت، پیشرفت واقعی زمانی رخ می‌دهد که عقل، اخلاق، عدالت و معنویت هم‌زمان رشد کنند. Gidley تحول آگاهی را شرط آینده‌ای انسانی تر می‌داند (21)، و این نکته با ایده مهدوی تکامل انسان در عصر ظهور سازگار است. Bauman نشان می‌دهد که مدرنیته سیال، انسان را در معرض ناپایداری و اضطراب قرار داده است (11)، اما نظم مهدوی بر آرامش، اطمینان، امنیت و پیوند پایدار انسان با حقیقت تأکید دارد. Beck از جهانی سخن می‌گوید که ریسک‌های آن همگانی شده‌اند (2)، اما نظم مهدوی را می‌توان جهانی دانست که به جای مدیریت ترس، بر رفع ریشه‌های ظلم، تبعیض و بی‌عدالتی تمرکز دارد.

سناریوی پنجم را می‌توان سناریوی تعلیق و ابهام تمدنی نامید؛ وضعیتی که در آن نه نظم موجود به‌طور کامل فرو می‌یابد، نه نظم عادلانه جدید شکل می‌گیرد، و نه آگاهی معنوی جهانی به اندازه کافی رشد می‌کند. این سناریو شاید نزدیک‌ترین تصویر به وضعیت فعلی جهان باشد. در چنین وضعیتی، جهان در میان بحران و امکان، سلطه و مقاومت، معنا و نیهیلیسم، دین و سکولاریسم، عدالت‌خواهی و منفعت‌طلبی معلق می‌ماند. Slaughter تأکید می‌کند که برای فهم آینده باید به لایه‌های عمیق فرهنگ، معنا و جهان‌بینی توجه کرد Davari Ardakani (9). نیز نشان می‌دهد که بحران هویت در نسبت با مدرنیته، جوامع غیرغربی را در وضعیتی دشوار میان تقلید، مقاومت و تفکر مستقل قرار داده است (23). در

این سناریو، اندیشه مهدوی می‌تواند نقش جهت‌دهنده داشته باشد، زیرا به جامعه مؤمن یادآوری می‌کند که آینده نه در تسلیم به نظم موجود خلاصه می‌شود و نه در واکنش‌های هیجانی و بی‌برنامه، بلکه نیازمند صبر تاریخی، عقلانیت، معنویت و کنش عدالت‌محور است.

در ارزیابی این سناریوها، باید میان «محتمل» و «مطلوب» تفاوت گذاشت. محتمل‌ترین سناریو در کوتاه‌مدت شاید ترکیبی از تداوم بحران، چندقطبی‌شدن و تعلیق تمدنی باشد. جهان به احتمال زیاد نه به سرعت به سوی نظم عادلانه حرکت می‌کند و نه نظم موجود بدون بحران باقی خواهد ماند. اما مطلوب‌ترین سناریو از منظر مهدویت شیعی، گذار معنوی و تحقق نظم جهانی مهدوی است. Inayatullah بر اهمیت آینده‌های مطلوب و نقش آن‌ها در جهت دادن به کنش امروز تأکید می‌کند (Bell، 10). نیز آینده‌پژوهی را دانشی می‌داند که باید به انتخاب‌های آگاهانه و اخلاقی در زمان حال کمک کند (8). بنابراین، بحث از نظم مهدوی فقط سخن گفتن از آینده‌ای دور نیست، بلکه معیاری برای نقد اکنون و اصلاح مسیرهای کنونی است. هر اندازه جامعه انسانی در مسیر عدالت، معنویت، آگاهی و کرامت حرکت کند، به افق مهدوی نزدیک‌تر می‌شود؛ و هر اندازه در سلطه، مصرف‌زدگی، خشونت و بی‌عدالتی فرو رود، از آن فاصله می‌گیرد.

دلالت‌های تمدنی و الهیاتی مهدویت برای آینده جهان

مهدویت شیعی، افزون بر آنکه یک باور کلامی درباره آینده تاریخ است، ظرفیت آن را دارد که به‌عنوان چارچوبی تمدنی برای نقد جهان موجود و تصور آینده‌ای بدیل به کار رود. این ظرفیت از آنجا ناشی می‌شود که مهدویت همزمان به سه سطح می‌پردازد: سطح الهیاتی، سطح تاریخی و سطح اجتماعی. در سطح الهیاتی، مهدویت به استمرار هدایت الهی و حضور امام به‌عنوان حجت خدا مربوط است. Amir-Moezzi با تحلیل مفهوم راهنمای الهی در تشیع نشان می‌دهد که امام صرفاً رهبر اجتماعی نیست، بلکه حامل معرفت قدسی و محور هدایت انسان است (15). در سطح تاریخی، مهدویت به پایان‌بخشی به سلطه ظلم و تحقق عدالت‌نهایی در تاریخ مربوط می‌شود. Sachedina نیز مهدویت را با مسئله امید تاریخی و عدالت‌نهایی در تشیع پیوند می‌دهد (6). در سطح اجتماعی، مهدویت الگویی برای شکل‌گیری جامعه عادلانه، اخلاقی و معنوی فراهم می‌آورد. همین چندسطحی بودن سبب می‌شود که مهدویت بتواند در تحلیل آینده جهان، فراتر از یک آموزه فردی یا آیینی ظاهر شود.

یکی از مهم‌ترین دلالت‌های تمدنی مهدویت، نقد بنیادین نظم سکولار مدرن است. این نقد به معنای نفی همه دستاوردهای مدرنیته نیست، بلکه به معنای نقد غایات، مبانی و پیامدهای آن است. Nasr بر آن است که انسان مدرن با بریدن از امر قدسی، جهان را به ماده‌ای برای تصرف و انسان را به موجودی مصرف‌کننده و تکنولوژیک تقلیل داده است (Bauman، 12). نیز نشان می‌دهد که مدرنیته سیال، پیوندهای پایدار اخلاقی و اجتماعی را سست کرده و انسان را در معرض ناامنی وجودی قرار داده است (11). از منظر مهدویت، مشکل اصلی جهان مدرن فقط نابرابری اقتصادی یا ناکارآمدی سیاسی نیست، بلکه گسست میان قدرت و حقیقت، میان دانش و اخلاق، و میان توسعه و عدالت است. نظم مهدوی به‌عنوان بدیل، در پی آن است که این گسست‌ها را از میان بردارد و سیاست، اقتصاد، معرفت و فرهنگ را در ذیل عدالت و توحید سامان دهد.

دلالت دوم مهدویت برای آینده جهان، بازتعریف مفهوم عدالت جهانی است. عدالت در بسیاری از نظریه‌های مدرن به توزیع منابع، حقوق شهروندی، قانون‌گرایی یا نهادهای بین‌المللی محدود می‌شود. این ابعاد مهم‌اند، اما از منظر مهدوی کافی نیستند. عدالت مهدوی هم ساختاری است، هم اخلاقی، هم معرفتی و هم معنوی. Wallerstein نشان می‌دهد که نظام جهانی سرمایه‌داری بر ساختارهای نابرابر بنا شده است (5)، و از این رو عدالت نمی‌تواند بدون دگرگونی در منطق نظام جهانی تحقق یابد. Khomeini نیز عدالت را یکی از غایات اساسی حکومت اسلامی می‌داند و سیاست را از مسئولیت دینی و اخلاقی جدا نمی‌کند (19). در این افق، عدالت مهدوی فقط رفع فقر یا تبعیض نیست، بلکه خروج انسان از سلطه همه ساختارهایی

است که او را از حقیقت، کرامت و بندگی خدا دور می‌کنند. چنین عدالتی با نظم جهانی موجود ناسازگار است، زیرا نظم موجود غالباً عدالت را به ثبات، توسعه را به رشد اقتصادی و صلح را به مدیریت تعارض تقلیل می‌دهد.

دلالت سوم، بازاندیشی در مفهوم انتظار به‌عنوان کنش آینده‌ساز است. انتظار اگر به‌درستی فهم شود، نوعی رابطه فعال با آینده است. در آینده‌پژوهی، آینده مطلوب زمانی اثرگذار می‌شود که بتواند رفتار اکنون را جهت دهد. Bell بر این تأکید دارد که آینده‌پژوهی باید به انسان کمک کند که انتخاب‌های امروز خود را در پرتو پیامدهای آینده بفهمد (8). Slaughter. نیز آینده‌پژوهی را دانشی می‌داند که در لایه‌های عمیق خود با معنا، ارزش و مسئولیت سروکار دارد (9). انتظار مهدوی نیز چنین کارکردی دارد؛ مؤمن منتظر، آینده عادلانه را صرفاً آرزو نمی‌کند، بلکه خود را در برابر آن مسئول می‌بیند. این مسئولیت در سطح فردی به تهذیب، آگاهی و اخلاق مربوط است و در سطح اجتماعی به عدالت‌خواهی، اصلاح، مقاومت در برابر ظلم و ساخت نهادهای صالح ارتباط می‌یابد. از این منظر، انتظار مهدوی می‌تواند به یکی از بنیادهای آینده‌پژوهی اسلامی تبدیل شود.

دلالت چهارم، امکان تولید الهیات امید در برابر یأس تمدنی است. جهان معاصر با انواع روایت‌های بدبینانه درباره آینده روبه‌رو است؛ روایت‌هایی که از نابودی محیط‌زیست، جنگ هسته‌ای، سلطه هوش مصنوعی، فروپاشی خانواده، تنهایی انسان و پایان معنا سخن می‌گویند. Beck جهان ریسک را جهانی می‌داند که در آن اضطراب نسبت به آینده به بخشی از زندگی جمعی تبدیل شده است (2). در چنین شرایطی، امید مهدوی نه خوش‌بینی ساده‌لوحانه است و نه انکار بحران، بلکه نوعی امید متکی بر غایت الهی تاریخ و مسئولیت انسان در مسیر عدالت است. Sardar با تأکید بر آینده‌های اسلامی، نشان می‌دهد که جوامع اسلامی برای رهایی از انفعال باید بتوانند آینده‌های خود را بر اساس ارزش‌های خویش تصور کنند (16). مهدویت در این معنا، منبعی برای بازسازی امید تاریخی است؛ امیدی که با آگاهی از بحران‌ها، به امکان عبور از آن‌ها باور دارد.

دلالت پنجم، بازتعریف نسبت دین و سیاست در آینده جهان است. در بسیاری از تحلیل‌های سکولار، فرض بر آن بود که دین به تدریج از عرصه عمومی کنار خواهد رفت و سیاست جهانی بر اساس عقلانیت ابزاری، منافع ملی و نهادهای حقوقی اداره خواهد شد. اما Turner نشان می‌دهد که دین همچنان در جامعه مدرن حضوری فعال دارد و نمی‌توان آن را از نظم اجتماعی حذف شده دانست (22). Esposito. نیز بر نقش دین در نظم جهانی و تأثیر آن بر سیاست، هویت و منازعات بین‌المللی تأکید می‌کند (17). مهدویت شیعی در این میان الگویی خاص از نسبت دین و سیاست ارائه می‌دهد؛ الگویی که در آن سیاست بدون معنویت و عدالت ناقص است، اما دین نیز نباید به ابزار قدرت‌طلبی، خشونت یا هویت‌گرایی بسته تبدیل شود. Kamali با تأکید بر میانه‌روی اسلامی، نشان می‌دهد که سنت اسلامی ظرفیت آن را دارد که میان تعهد دینی و عقلانیت اخلاقی تعادل برقرار کند (20). بنابراین، آینده مهدوی باید در برابر هر دو خطر سکولاریسم بی‌معنا و دین‌گرایی افراطی تعریف شود.

دلالت ششم، نقد سناریوهای رایج تمدنی درباره آینده بشر است. نظریه پایان تاریخ، آینده را در غلبه لیبرال‌دموکراسی می‌دید (3)، اما مهدویت چنین پایانی را نمی‌پذیرد، زیرا تاریخ را تا تحقق عدالت الهی گشوده می‌داند. نظریه برخورد تمدن‌ها، آینده را در تقابل هویت‌های بزرگ می‌دید (4)، اما مهدویت در افق نهایی خود به وحدت عدالت‌محور بشر می‌اندیشد، نه استمرار برخورد. نظریه نظام جهانی، ساختارهای نابرابر سرمایه‌داری را توضیح می‌دهد (5)، اما مهدویت علاوه بر نقد ساختار، افق معنوی و الهیاتی عبور از آن را نیز مطرح می‌کند. از این منظر، مهدویت نه ادامه یکی از نظریه‌های سکولار، بلکه چارچوبی متفاوت است که می‌تواند با آن‌ها گفت‌وگو کند، از آن‌ها برای تحلیل وضعیت موجود بهره‌گیرد و همزمان از محدودیت‌های آن‌ها عبور کند.

دلالت هفتم، طرح امکان آینده‌ای پسااستکباری و پسااستثمار است. نظم جهانی موجود، حتی هنگامی که از حقوق بشر، توسعه و صلح سخن می‌گوید، در عمل اغلب با منافع قدرت‌های بزرگ، نظامی‌گری، تحریم، نابرابری اقتصادی و سلطه فرهنگی همراه است. Castells نشان می‌دهد

که در عصر شبکه‌ها، قدرت از طریق کنترل جریان اطلاعات و معنا نیز اعمال می‌شود Beck (1). نیز نشان می‌دهد که خطرهای جهانی به صورت نابرابر توزیع می‌شوند و معمولاً آسیب‌پذیرترین جوامع بیشترین هزینه بحران‌ها را می‌پردازند (2). از منظر مهدوی، نظم آینده باید از این منطق عبور کند و به سوی جهانی حرکت کند که در آن هیچ قوم، طبقه، دولت یا تمدنی حق سلطه بر دیگری نداشته باشد. چنین آینده‌ای صرفاً با تغییر قواعد حقوقی حاصل نمی‌شود، بلکه نیازمند دگرگونی در مبانی قدرت، مالکیت، معرفت و اخلاق جهانی است.

دلالت هشتم، ضرورت بازسازی آینده‌پژوهی اسلامی بر محور مهدویت است. آینده‌پژوهی اسلامی نباید صرفاً به ترجمه مفاهیم آینده‌پژوهی غربی یا استفاده ابزاری از روش‌های سناریونویسی محدود شود. Inayatullah با طرح آینده‌های بدیل نشان می‌دهد که هر جامعه‌ای باید بتواند از درون روایت‌ها، استعاره‌ها و ارزش‌های خود آینده را بازاندیشی کند Sardar (18). نیز به صراحت از ضرورت شکل‌دهی آینده‌های اسلامی سخن می‌گوید (16). در این چارچوب، مهدویت شیعی می‌تواند یکی از هسته‌های اصلی آینده‌پژوهی اسلامی باشد، زیرا هم تصویر آینده مطلوب را ارائه می‌دهد، هم معیار نقد حال را فراهم می‌کند و هم به کنش اخلاقی جهت می‌دهد. آینده‌پژوهی مهدوی باید بتواند میان ایمان به وعده الهی و تحلیل عقلانی روندهای جهانی پیوند برقرار کند؛ نه وعده الهی را به تحلیل سیاسی تقلیل دهد و نه تحلیل جهانی را کنار بگذارد.

دلالت نهم، توجه به انسان آینده و نه فقط نظم آینده است. بسیاری از نظریه‌های نظم جهانی درباره دولت‌ها، نهادها، قدرت‌ها و اقتصادها سخن می‌گویند، اما کمتر به این می‌پردازند که انسان آینده باید چگونه انسانی باشد. Gidley تحول آگاهی را یکی از ضرورت‌های آینده بشر می‌داند Tabatabai (21). نیز در تبیین تشیع، نشان می‌دهد که هدایت دینی با سیر کمال انسان و فهم حقیقت پیوند دارد (13). بنابراین، نظم مهدوی بدون انسان مهدوی قابل تصور نیست. انسان مهدوی انسانی است که عدالت را فقط مطالبه بیرونی نمی‌داند، بلکه آن را در اخلاق، معرفت، رابطه با دیگران و نسبت با خداوند نیز دنبال می‌کند. چنین انسانی در برابر ظلم بی تفاوت نیست، اما عدالت‌خواهی او با نفرت، انتقام و خشونت کور یکی نمی‌شود. این نکته برای آینده جهان اهمیت فراوان دارد، زیرا بحران‌های آینده نه فقط نهادی، بلکه انسانی و اخلاقی‌اند.

در نهایت، مهدویت شیعی می‌تواند به‌عنوان افق انتقادی و سازنده برای آینده جهان عمل کند. این افق انتقادی است، زیرا نظم موجود را از منظر عدالت الهی، کرامت انسان و معنویت نقد می‌کند. سازنده است، زیرا به جای فرو رفتن در یأس یا صرفاً نفی جهان موجود، امکان آینده‌ای دیگر را مطرح می‌سازد. Davari Ardakani بحران هویت در جهان جدید را نشانه ضرورت تفکر درباره نسبت خود با مدرنیته می‌داند (23). مهدویت در این میان می‌تواند به جوامع اسلامی کمک کند که آینده خود را نه در تقلید کامل از غرب و نه در انزوا از جهان، بلکه در مشارکت فعال برای ساخت نظامی عادلانه‌تر و معنوی‌تر بفهمند. این همان نقطه‌ای است که مطالعات مهدویت، آینده‌پژوهی، نظریه نظم جهانی و الهیات سیاسی می‌توانند به گفت‌وگویی سازنده وارد شوند.

نتیجه‌گیری

مقاله حاضر نشان داد که مهدویت شیعی را نمی‌توان صرفاً به‌عنوان یک باور اعتقادی محدود، یک آموزه آخرالزمانی منفعل یا یک موضوع کلامی جدا از مسائل جهان معاصر فهمید. مهدویت در لایه عمیق خود، منظومه‌ای نیرومند درباره آینده تاریخ، سرنوشت بشر، امکان عدالت جهانی، تحول انسان و پایان نظم‌های ستم‌محور است. از این منظر، مهدویت شیعی ظرفیت آن را دارد که به‌عنوان یک چارچوب آینده‌پژوهانه و تمدنی در تحلیل آینده جهان به کار گرفته شود. چنین رویکردی، نه به معنای تعیین زمان ظهور یا تبدیل آینده‌پژوهی به پیش‌گویی دینی است و نه به معنای فروکاستن مهدویت به نظریه‌ای سیاسی و زمینی؛ بلکه به معنای فهم مهدویت به‌عنوان افقی هنجاری، معنوی و عدالت‌محور برای ارزیابی وضعیت موجود و ترسیم امکان‌های آینده است.

تحلیل انجام شده نشان داد که نظم جهانی معاصر با بحران‌های عمیقی روبه‌رو است. بحران مشروعیت سیاسی، نابرابری اقتصادی، سلطه فناوریانه، جنگ‌های هویتی، ناامنی زیست‌محیطی، فروپاشی معنا، سیالیت هویت‌ها و ناتوانی نهادهای بین‌المللی در تحقق عدالت، همگی نشانه‌هایی از آن‌اند که جهان در وضعیت گذار تمدنی قرار دارد. این گذار می‌تواند به مسیرهای متفاوتی منتهی شود؛ ممکن است سلطه موجود با شکل‌های تازه‌تری از کنترل، شبکه‌ای شدن قدرت و بی‌عدالتی بازتولید شود؛ ممکن است جهان به سوی چندقطبی شدن و رقابت تمدنی حرکت کند؛ ممکن است در وضعیت تعلیق و ابهام باقی بماند؛ و ممکن است در اثر بیداری معنوی، رشد آگاهی جهانی و مطالبه عدالت، به افق‌های انسانی‌تر و عادلانه‌تر نزدیک شود. آینده، قلمروی بسته و از پیش تعیین شده در سطح تحلیل اجتماعی نیست، بلکه میدان کنش، مسئولیت، انتخاب و آمادگی است.

در این میان، اندیشه مهدویت شیعی می‌تواند معیاری برای تشخیص فاصله نظم‌های موجود و محتمل با نظم مطلوب انسانی و الهی فراهم آورد. از منظر مهدویت، هر نظامی که بر سلطه، تبعیض، تحقیر انسان، جدایی قدرت از اخلاق، و غلبه منفعت بر حقیقت استوار باشد، حتی اگر از نظر فناوریانه پیشرفته یا از نظر نهادی پیچیده باشد، نظامی ناقص و ناعادلانه است. در مقابل، نظم مطلوب باید بر عدالت، معنویت، کرامت، هدایت، امنیت فراگیر و وحدت انسانی استوار باشد. چنین نظامی صرفاً با اصلاح ظاهری ساختارهای سیاسی پدید نمی‌آید، بلکه نیازمند تحول در انسان، جامعه، معرفت و مناسبات قدرت است. به همین دلیل، آینده مهدوی تنها آینده حکومت نیست، بلکه آینده انسان، اخلاق، معرفت و تمدن است.

یکی از نتایج مهم این مقاله آن است که انتظار مهدوی باید به‌عنوان کنشی آینده‌ساز بازخوانی شود. انتظار، اگر به انفعال، گریز از مسئولیت یا صرفاً آرزوی فردی تقلیل یابد، ظرفیت تمدنی خود را از دست می‌دهد. اما اگر به‌عنوان آمادگی اخلاقی، معرفتی، اجتماعی و تاریخی فهم شود، می‌تواند به نیرویی سازنده برای اصلاح جامعه و جهت‌دهی به کنش انسانی تبدیل گردد. جامعه منتظر، جامعه‌ای نیست که از آینده کناره بگیرد، بلکه جامعه‌ای است که اکنون خود را در پرتو آینده مطلوب بازسازی می‌کند. چنین جامعه‌ای باید عدالت‌خواه، آگاه، اخلاقی، مقاوم، امیدوار و نقاد باشد. انتظار در این معنا، پیوند میان ایمان به وعده الهی و مسئولیت انسانی در تاریخ است.

همچنین روشن شد که مهدویت شیعی می‌تواند مبنایی برای آینده‌پژوهی اسلامی فراهم آورد. آینده‌پژوهی اسلامی باید بتواند از سطح تقلید مفاهیم و روش‌های سکولار فراتر رود و در عین بهره‌گیری از ابزارهای تحلیلی نوین، آینده را از درون مفاهیم بنیادین اسلامی بازاندیشی کند. مهدویت، به دلیل برخورداری از عناصر مهمی چون عدالت جهانی، حکومت صالح، تحول انسان، امید تاریخی، نقد ظلم و وعده آینده مطلوب، یکی از غنی‌ترین منابع برای چنین آینده‌پژوهی‌ای است. البته این کار نیازمند رویکردی دقیق، عقلانی و روشمند است؛ رویکردی که نه به ساده‌سازی شعاری مهدویت تن دهد و نه آن را از جهان واقعی و مسائل عینی بشر جدا سازد.

سناریوهای بررسی شده در مقاله نشان دادند که جهان آینده می‌تواند مسیرهای مختلفی را طی کند. تداوم نظم سلطه، جهان را به سوی بی‌عدالتی عمیق‌تر، بحران معنا، کنترل فناوریانه و ناامنی گسترده‌تر می‌برد. نظم چندقطبی، هرچند می‌تواند سلطه تک‌مرکزی را کاهش دهد، اما اگر با عدالت و معنویت همراه نباشد، فقط شکل تازه‌ای از رقابت قدرت‌ها خواهد بود. گذار معنوی و عدالت‌خواهانه، امکانی امیدبخش است که می‌تواند بشر را برای فهم عمیق‌تری از آینده آماده کند. نظم جهانی مهدوی، افق مطلوب و غایی این تحلیل است؛ افقی که در آن عدالت، معنویت، امنیت، عقلانیت و کرامت انسانی به وحدتی بنیادین می‌رسند. سناریوی تعلیق تمدنی نیز نشان می‌دهد که جهان کنونی هنوز در میانه بحران و امکان ایستاده است و جهت آینده آن به کیفیت آگاهی، انتخاب و کنش انسان‌ها بستگی دارد.

بنابراین، مهدویت شیعی در نسبت با آینده جهان، صرفاً وعده‌ای برای پایان تاریخ نیست، بلکه معیاری برای نقد اکنون و جهت‌دهی به آینده است. این اندیشه می‌تواند نشان دهد که بحران‌های جهان معاصر، صرفاً بحران‌های فنی یا مدیریتی نیستند، بلکه بحران‌هایی در سطح غایت، معنا و عدالت‌اند. اگر جهان امروز با وجود پیشرفت عظیم علمی و فناوریانه همچنان گرفتار جنگ، فقر، تبعیض، اضطراب و بی‌معنایی است، دلیل آن را باید در گسست

میان قدرت و اخلاق، دانش و حکمت، توسعه و عدالت، و انسان و امر قدسی جست‌وجو کرد. مهدویت شیعی با تأکید بر بازگشت عدالت به مرکز تاریخ، این گسست‌ها را به چالش می‌کشد.

در نهایت، مقاله حاضر بر این نتیجه تأکید می‌کند که بازخوانی آینده‌پژوهانه مهدویت، برای مطالعات دینی، علوم سیاسی، روابط بین‌الملل و اندیشه تمدنی اهمیت فراوان دارد. این بازخوانی می‌تواند از یک سو مطالعات مهدویت را از تکرار مباحث صرفاً سنتی و انتزاعی فراتر ببرد و آن را با مسائل واقعی جهان آینده مرتبط سازد، و از سوی دیگر آینده‌پژوهی را از محدودیت‌های سکولار، تکنوکراتیک و غرب‌محور رها کند. جهان آینده نیازمند تخیل‌های اخلاقی و معنوی نیرومند است؛ تخیل‌هایی که بتوانند فراتر از مدیریت بحران، امکان‌رهایی، عدالت و کمال انسانی را مطرح کنند. مهدویت شیعی یکی از مهم‌ترین این افق‌هاست؛ افقی که هم امید می‌آفریند، هم مسئولیت می‌طلبد و هم انسان را به مشارکت در ساخت جهانی عادلانه‌تر، معنوی‌تر و انسانی‌تر فرا می‌خواند.

مشارکت نویسندگان

در نگارش این مقاله تمامی نویسندگان نقش یکسانی ایفا کردند.

تعارض منافع

در انجام مطالعه حاضر، هیچ‌گونه تضاد منافی وجود ندارد.

موازین اخلاقی

در انجام این پژوهش تمامی موازین و اصول اخلاقی رعایت گردیده است.

References

1. Castells M. The Rise of the Network Society: Wiley-Blackwell; 2010.
2. Beck U. World at Risk: Polity Press; 2009.
3. Fukuyama F. The End of History and the Last Man: Free Press; 1992.
4. Huntington SP. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order: Simon & Schuster; 1996.
5. Wallerstein I. World-Systems Analysis: An Introduction: Duke University Press; 2004.
6. Sachedina A. Islamic Messianism: The Idea of Mahdi in Twelver Shi'ism: State University of New York Press; 1981.
7. Momen M. An Introduction to Shi'i Islam: Yale University Press; 1985.
8. Bell W. Foundations of Futures Studies: Transaction Publishers; 2003.
9. Slaughter RA. The Knowledge Base of Futures Studies: Foresight International; 2005.
10. Inayatullah S. Questioning the Future: Tamkang University Press; 2007.
11. Bauman Z. Liquid Modernity: Polity Press; 2000.
12. Nasr SH. Islam and the Plight of Modern Man: ABC International Group; 2001.
13. Tabatabai MH. Shi'ite Islam: State University of New York Press; 1975.
14. Corbin H. History of Islamic Philosophy: Kegan Paul International; 1993.
15. Amir-Moezzi MA. The Divine Guide in Early Shi'ism: SUNY Press; 1994.
16. Sardar Z. Islamic Futures: The Shape of Ideas to Come: Mansell Publishing; 1985.
17. Esposito JL. Religion and Global Order. Political Theology. 2011;12(4):589-602.
18. Inayatullah S. Alternative Futures of Civilization. Journal of Futures Studies. 2002;7(1):1-18.
19. Khomeini R. Islamic Government: Alhoda UK; 2002.
20. Kamali MH. The Middle Path of Moderation in Islam. Oxford Journal of Islamic Studies. 2015;26(3):266-89.
21. Gidley J. The Evolution of Consciousness as a Planetary Imperative. Futures. 2010;42(10):1044-54.

22. Turner BS. Religion and Modern Society. Sociology. 2013;47(6):1180-96.
23. Davari Ardakani R. Modernity and the Crisis of Identity in Iran: Hermes Publishing; 2011.